

אריאל הירשפלד, על השיר "ביוגרפיה" של חמוטל בר-יוסף

בהקשבה לקול דיבורו של משורר העולה מתוך שיריו אתה שומע, מעבר לדבריו, את נימת דיבורו, את הטון של מעשה הדיבור, ובתוכו אתה שומע מרחק. זהו המרחק המיוחד לכל אדם, הנבנה בו בקושי ובתושיה, בינו לבין מקורו הפנימי של הדיבור, אותו "רגש", או "חוויה" שהם סיבת הדיבור ונושאן. יש המדברים מתוך קרבה גדולה לאותו מחולל נרגש והם משמרים בדיבורם אותות רטוריים אופייניים לתנועות ההצפה של הרגש ולזרמיה הסטיכיים של התשוקה לדבר. יש היוצרים מרחק בטוח מפני סחף הרגש; מרחק המצריך ניתוק מכל מגע ישיר עימו. אלו יוצרי האירוניה וחסידיו לשון ההמעטה. אבל החלוקה הזאת ל"רחוקים" ו"קרובים" היא גסה וחוטאת לאמת הדיבור השירי שהיא מגוונת יותר ובעלת מנעד רחב ומרתק של מרחקים ומודוסים של דיבור. יש גם רחוקים יותר מן האירוניים, שדיבורם מספר על ריחוק כה גדול ממקור הרגש עד שהרגש עובר בהם תמורה שלמה לדבר אחר, זר, המשמר מן הרגש אנרגיות בלבד, בלא זכר וסימן לתכניו. ויש גם הקרובים יותר למקור הרגש, המסרבים לפיתרון האירוני ולרטוריקה של לשון ההמעטה ובו בזמן הם סולדים גם מן הדיבור הנסחף ומתנועות הקול הקיצוניות. אתה שומע בקולם כוחות רבים של איפוק וריסון אבל המרחק בינם לבין הרגש אינו בטוח ואינו יציב. השקט שהם מצויים בו בדיבורם הוא מתוח ותלוי על בלימה. הרעש קרוב לסף. כזה הוא קולה של חמוטל בר-יוסף.

בשיר "ביוגרפיה" ("הלא" ע' 37) בונה בר-יוסף את רצף חייה כמבנה משולש משוכלל: כל חלק מחלקיו עשוי חמש שורות אך בחלק השלישי מסודרות חמש השורות לא בבית אחד אלא בשלושה. החלק הראשון עוסק בילדות באמצעות תמונה סמלית עשירה של תלמידה מול מורה "לא נראה", ובה הציות למורה, התשוקה להכרה ואהבה מצידו מבטאים שאיפה לשלמות ולהתמזגות דתית כמעט עם העולם ומסורת התרבות. הסירוב "להסכים" טמון עמוק מתחת לפני השטח, אבל הוא בולט וידוע היטב: "כאילו היא מסכימה בהחלט."

בחלקו השני של השיר מעוצב רגע טעון בסיטואציה זוגית: שניים המתאמצים "לשאת את החשכה המשותפת". החלק כולו בנוי כשאלה. הדוברת שואלת את זולתה האם היא שותפה להקשבתה לקולות השבירה הרוחשים בבית. בחלק השלישי נוצר מושלש נוסף – המשקף את המבנה הכולל של השיר ומוסיף לו נדבך חדש, המסביר אותו ומערערו כאחד:

הצחוק של התינוק
האושר להיות הורים.

הצעקות של האשה
הסרוב להיות בעל.

היריה של האקדח.

חלקו השלישי של השיר נראה כקטלוג בלבד, מעין רשימה של אירועים ורגעים, אבל מבט שני בשני הבתים הזוגיים חושף כי כל שורה מתייחסת לקודמתה ולזו המקבילה לה בבית השני ביחסים הטעונים מתח וכאב. צחוק התינוק שחולל את אושר ההורים מקביל לצעקות האשה. אושר הורים מקביל לסירובו של הבעל להיות בעל. המבנה המדוד והתקבולות הסימטריות אוצרים בתוכם מתח קונפליקטואלי עצום. יותר מכך: הוא גובר והולך עד שהוא מתפרץ במלוא כוח ההרס שבו בבית האחרון – "היריה של האקדח".

"ביוגרפיה" הוא דוגמא מרתקת לכוח המרסן שמתוכו בוקע הדיבור השירי בשירתה של חמוטל בר-יוסף ולמרחק המיוחד לקולה – בינו לבין הרגש המחולל אותו. הקול הזה אינו מכיל אירוניה. רצינותו מאוזנת באמצעות פיכחון רב, צלילות המבט, והרצון לזקק מתוך המציאות תמונה מילולית ברורה ככל האפשר. מצד אחד מוחש מאד הכוח המרחיק והמשקיט את עוצמת הרגשות, אבל לא פחות מכך מוחשת גמישותו של הכוח הזה להרחיק ולקרב דברים אל חזית הדיבור בעדינות ובשליטה, כשליטתו של מוסיקאי בתנועות שבין פורטה לפיאנו ובין גווינו הרבים של הפיאנו. היסודות העיקריים ביצירת המרחק הפנימי הזה הם הצורה וההשגיה: הצורה הארכיטקטונית המורכבת מיחידות פשוטות אך יעילות ומשוכללות, ומהלך השיר היוצר, בכל בית ואח"כ – במבנה הכולל – תהליך מתפתח של איסוף והיערמות עד לשיא המרשים והמכאיב שבסיום. כבר בתחילתו מוחש מתח עז בין כוחות של הרס לכוחות של כיסוי וחיפוש אחר הרמוניה, וברור מאד תהליך הגדילה וההצטברות לאורך השיר, אבל יש להדגיש כי גם הסיום אינו התפרצות ההורסת את הצורה והשקט. אם אשתמש שוב במונחי הדינמיקה של המוסיקה, דומני רוב קוראי השיר יסכימו כי יריית האקדח שבסיום איננה "פורטיסימו" אלא פורטה המושתק מיד, או אפילו "פיאנסימו", וכוחה נשאר כדבר האצור ונרמז באמירה ואינו נצעק ונפרק כלל.

סיומו של "ביוגרפיה" נוגע באחד היסודות המהותיים בשירתה של בר-יוסף: בזיקתה של השירה הזאת לאירועים טראומטיים ובבניה המורכבת והעשירה ביותר של העולם השירי סביב "המקום הכואב" (כשמה של פואמה גדולה בשם זה בספרה השישי). השיר מצביע אל עבר "המקום הכואב", אבל "המקום הכואב" אינו נושא העיקרי אלא הוא, כגרגר החול לצדפת הפנינה, מחוללו בלבד. פעמים רבות, אומנם, מתגלה סימנו הגלוי של הכאב בסיום השיר, כמין פינאלה וכמן פריעה של כללי ההסתר, משום שבר-יוסף יוצרת מצב כפול פנים בזיקה לטראומה; כמו גרגר החול בפנינה, שאינו פנינה, כך הטראומה אינה מילים ואינה שיר, אלא היא פער, בור ריק, מקור וחור שחור כאחד.